

Собко Г.М.

Одеський державний університет внутрішніх справ

КОНКУРЕНЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ У КВАЛІФІКАЦІЇ КОРИСЛИВИХ ПОСЯГАНЬ НА ВЛАСНІСТЬ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ НАСИЛЬСТВА

Серед негативних явищ у сфері захисту конституційних прав і свобод громадян України останнім часом звертають на себе увагу проблеми забезпечення особистої недоторканності та створення належних, а головне безпечних умов життєдіяльності людей. Особливе занепокоєння викликає не лише той факт, що в Україні протягом досить тривалого часу спостерігається стійка тенденція до наявності доволі високого рівня агресивної корисливо-насиленницької злочинності, до якої належать вкрай небезпечні форми злочинних посягань на власність та особу власника, але й посилення жорстокості та цинізму під час скоєння інших злочинів, їх інтеграції в рамках цілісної системної злочинної діяльності.

У процесі застосування кримінального законодавства (у разі кваліфікації злочинів, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання) правоохоронним органам нерідко доводиться долати так звану конкуренцію кримінально-правових норм. Правильне розуміння конкуренції і знання правил її подолання мають велике значення для принципу законності в кримінальному праві, оскільки дають змогу уникнути слідчих і судових помилок.

Чинне кримінальне законодавство не містить поняття «конкуренція» кримінально-правових норм. Саме поняття «конкуренція норм» у доктрині кримінального права і в загальній теорії права ще не знайшло однозначного визначення. Іноді під конкуренцією норм права (законів) розуміють «колізію законів».

Загальна теорія права й окремі галузеві науки розрізняють особливий різновид норм, іменованих колізійними, під якими розуміють норми, що регулюють правила вибору закону.

Загальне правило кваліфікації у конкуренції загальної і спеціальної норм встановлює: у разі конкуренції загальної і спеціальної норм пріоритет щодо остаточної кваліфікації має спеціальна норма, тобто той юридичний склад злочину, який визначає суспільно небезпечно поведінку більш конкретно.

Ключові слова: кримінальне законодавство, конкуренція, колізії, кваліфікація, насильство, психічне насильство.

Стаття присвячена проблемним питанням правильної кваліфікації злочинів у зв'язку з тим, що правоохоронним органам нерідко доводиться долати конкуренцію кримінально-правових норм. Правильне розуміння конкуренції і знання правил її подолання мають велике значення для принципу законності в кримінальному праві, оскільки дають змогу уникнути слідчих і судових помилок.

У 2018 році в Україні зареєстровано 386 тисяч кримінальних правопорушень. При цьому кількість тяжких і особливо тяжких злочинів з цього числа – 138 тисяч. Найбільший масив серед скоєних злочинів становлять крадіжки (191 тисяча) та шахрайства (27 тисяч). Кількість розбійних нападів – 1622, грабежів – 10,6 тисячі.

У 2019 році в Україні зареєстровано 789565 крадіжок, 178612 випадків шахрайства, 586424 випадків розбою, 237873 грабежів [1].

Отже, статистика свідчить, що частка злочинів проти власності в структурі зареєстрованих злочинів перевищує 50%. Крім того, навіть порівняно з даними 2018 року можемо констатувати шалене збільшення кількості вказаних злочинів. Одним із завдань Кримінального кодексу законодавець визначив охорону власності громадян. У зв'язку з цим обов'язком держави є вироблення комплексної системи протидії злочинності, в тому числі проти власності громадян.

Аналіз судової та слідчої практики свідчить, що протидія та боротьба зі злочинністю можуть бути ефективними лише за умови подальшого вдосконалення теоретичних знань, практичних умінь та навичок запобігання окремим категоріям злочинів з урахуванням основоположних і новітніх надбань, досягнень та розробок вітчизняної та закордонної науки.

Наведене свідчить про актуальність теми дослідження, її наукове значення та прикладну цінність вирішення проблем, що накопичені.

Проблеми запобігання корисливо-насильницьким злочинам не раз ставали предметом наукового дослідження. Протягом останнього часу у вітчизняній кримінології з цієї проблематики захищено докторську дисертацію О.М. Гуміним та кандидатські дисертації В.С. Батиргарєєвою, М.Ю. Валуйською, Л.В. Левицькою, О.О. Ходимчук, О.Ю. Юрченко та Н.В. Яницькою. Крім того, О.М. Храмцовим проведено дослідження кримінологічних проблем вербальної агресії.

Для розгляду зазначеного питання ми проаналізуємо кваліфікацію корисливих посягань на власність із застосуванням насильства у разі конкуренції кримінально-правових норм.

Чинне кримінальне законодавство не містить поняття «конкуренція» кримінально-правових норм. Саме поняття конкуренції норм у доктрині кримінального права і в загальній теорії права ще не знайшло однозначного визначення. Іноді під конкуренцією норм права (законів) розуміють «колізію законів».

Загальна теорія права й окремі галузеві науки розрізняють особливий різновид норм, іменованих колізійними, під якими розуміють норми, що регулюють правила вибору закону. Колізія норм права і їхня конкуренція є взаємозалежними поняттями, але не ідентичними. Тому ототожнювати ці поняття неправомірно. Водночас варто підкреслити, що колізію норм права не можна протиставляти конкуренції, тому що колізія норм права безпредметна поза вирішенням проблеми про їх конкуренцію.

Під колізією в праві розуміються випадки, коли по тому самому питанню є «розбіжність або протиріччя між законами». Вирішення питання про перевагу однієї з норм, що суперечать одна одній, є ніщо інше як подолання конкуренції цих норм права. Таким чином, колізія може бути охарактеризована як окремий випадок конкуренції норм права [2, с. 123].

У літературі поняття «конкуренція кримінально-правових норм» трактується по-різному. Автори, що писали про конкуренцію кримінально-правових норм (кримінальних законів), її зміст зводять до вирішення питання про застосування норм права Особливої частини кримінального кодексу.

Конкуренцією кримінально-правових норм зазвичай вважають наявність двох або більше кримінальних законів (статей КК), які рівною мірою

передбачають караність такого діяння. Інакше кажучи, у разі конкуренції норм один (одичинний) злочин одночасно підпадає під ознаки декількох норм кримінального закону [3, с. 81].

Конкуренція кримінально-правових норм призводить до вирішення питання про перевагу однієї з конкуруючих норм. Складність полягає в тому, що натеper ні наукою, ні судовою практикою не розроблено загальних правил подолання різних видів конкуренції. У постановках ПВСУ містяться рекомендації, які іноді суперечать як одна одній, так і загальній теорії кваліфікації злочинів, що розроблені кримінально-правовою наукою. Між тим законодавче закріплення різновидів конкуренції кримінально-правових норм і обов'язкових правил її подолання суттєво полегшило б роботу слідства і суду із застосування кримінального закону.

Оскільки корисливі посягання на власність із застосуванням насильства (передбачені ч. 2 ст. 186, ст. 187, 189 КК) є двооб'єктними, то в певних випадках також мають місце різновиди конкуренції кримінально-правових норм.

Конкуренція загальної і спеціальної норм – це один із різновидів конкуренції кримінально-правових норм.

У такому разі конкурують між собою юридичні склади злочинів, які за різним ступенем конкретності фіксують один і той же тип суспільної поведінки особи. Цей різновид конкуренції є «класичним» проявом конкуренції кримінально-правових норм, оскільки у відповідній кримінально-правовій ситуації вбачаються практично всі ознаки конкуруючих юридичних складів злочинів.

Загальне правило кваліфікації у конкуренції загальної і спеціальної норм встановлює: у разі конкуренції загальної і спеціальної норм пріоритет щодо остаточної кваліфікації має спеціальна норма, тобто той юридичний склад злочину, який визначає суспільно небезпечну поведінку більш конкретно.

Конкуренція загальної і спеціальної норм вирішується за допомогою цього правила лише за умови, що винна особа скоїла один злочин. Якщо ж винна особа скоїла два або більше (кілька) злочинів, то кваліфікація цих злочинів буде відбуватися за сукупністю злочинів [4, с. 255].

Так, ст.ст. 186, 187, 189 КК є загальними стосовно спеціальних ст.ст. 262, 308, 312, 313 КК.

Однак є виняток з цього правила. Так, якщо вартісна сума викраденого перевищує межу, встановлену щодо особливо великого розміру викрадення майна шляхом грабежу або

розбою, вчинене кваліфікується як сукупність злочинів, передбачених ст. 308 та ч. 5 ст. 186 або ч. 4 ст. 187 КК [5, с. 639]. Цей підхід був започаткований у постанові, яка втратила чинність, проте практика йде по такому ж шляху, про що свідчать науково-практичні коментарі до ст. 308 КК. Так, п. 19 Постанови ПВСУ «Про практику в справах про злочини, пов'язані з наркотичними засобами, психотропними речовинами та прекурсорами» № 3 від 27.02.1998 р. передбачав кваліфікацію за сукупністю ст. 229-2 та ст. 86-1 КК України розкрадання з державних або колективних підприємств, установ чи організацій наркотичних засобів, психотропних речовин, вартість яких згідно з приміткою ст. 81 КК України мала особливо великі розміри [6, с. 311]. Такий підхід суперечить теоретичному правилу, відповідно до якого одночасна кваліфікація за загальною і спеціальною нормами можлива лише у випадках реальної сукупності злочинів [7, с. 167], і не відповідає ч. 1 ст. 61 Конституції України: ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне і те саме правопорушення, а також суперечить ч. 3 ст. 2 КК. У зв'язку з цим пропонується доповнити ст. 33 КК України нормою зі змістом, аналогічним ч. 2 ст. 17 КК РФ: «сукупністю злочинів визнається і вчинення одного діяння (бездіяльності), що містить ознаки злочинів, передбачених двома або декількома статтями Особливої частини цього Кодексу» [8].

Наступний різновид – конкуренція частини (частини і цілого). Такий випадок конкуренції трапляється, коли в Особливій частині кримінального кодексу є дві або декілька статей, одна з яких охоплює вчинене діяння в цілому, а інші – лише окремі його частини, тобто одна норма мовби підпорядкована іншій.

Такий випадок виникає у разі конкуренції єдиного простого і єдиного складеного злочину, коли один зі злочинів (простий) є відповідно до закону обов'язковою ознакою іншого більш тяжкого злочину: його способом, кваліфікуючою ознакою або етапом (стадією) [9, с. 50].

Нерідко один злочин є обтяжуючою обставиною іншого. Наприклад, ч. 4 ст. 187 КК в якості обтяжуючої обставини вказує на заподіяння в процесі розбою тяжкого тілесного ушкодження, яке розглядається законодавцем самостійним злочином, передбаченим ст. 121 КК.

В об'єктивній стороні розбою (ст. 187 КК) так само, як і в тяжкому тілесному ушкодженні (ст. 121 КК), містяться деякі однакові ознаки дії і наслідку: насильство і заподіяння тяжкого

тілесного ушкодження. Однак у складі розбою, крім того, є ознака «нападу», що належить до об'єктивної сторони, і суб'єктивна ознака – «мета заволодіння особистим майном громадян». Якщо їх виключити, то замість об'єктивної сторони розбою (ст. 187 КК) утвориться об'єктивна сторона тяжкого тілесного ушкодження (ст. 121 КК).

Однак для такої кваліфікації корисливих посягань на власність із застосуванням насильства необхідно, щоб усе вчинене, його ознаки, які належать до об'єкта (основного, додаткового), об'єктивної сторони (суспільно небезпечного діяння, його наслідків, місця, часу, обстановки, засобів і способів скоєння злочину), суб'єктивної сторони (умисній чи необережній формі вини, мотиву, меті), суб'єкта злочину в повному обсязі охоплювались однією з норм, які перебувають у відношенні конкуренції частини і цілого. Тому грабіж, розбій кваліфікуються відповідно за ч. 2 ст. 186 або ч. 4 ст. 187 КК без застосування ч. 1 ст. 125, ст. 126, 146, 121 КК, а вимагання – тільки за ч. 2 ст. 189 КК без застосування ст. 129 КК.

У наведених випадках норми, які встановлюють відповідальність за складені насильницькі злочини, в повному обсязі охоплюють і об'єктивні, і суб'єктивні ознаки вчинених діянь, у тому числі і способи їх вчинення – фізичне насильство і погрозу, які підпадають під ознаки самостійних злочинів [10, с. 50].

Третій різновид конкуренції кримінально-правових норм – конкуренція спеціальних норм. Такий різновид конкуренції виникає, коли діяння особи одночасно підпадає під ознаки двох або більше юридичних складів злочинів, які є спеціальними. У разі конкуренції двох спеціальних норм перевага має надаватися тій нормі, яка містить більш докладне описання елементів складу злочину.

Так, у п. 32 постанови ПВСУ № 12 від 25.12.1992 р. роз'яснювалося, що якщо винна особа вчинила крадіжку, грабіж, розбій, шахрайство чи вимагання і в її діях є декілька кваліфікуючих ознак, передбачених різними частинами тієї чи іншої статті, то вчинене належить кваліфікувати за тією частиною, яка передбачає більш суворе покарання. При цьому всі кваліфікуючі ознаки мають бути вказані в постанові про притягнення як обвинуваченого в обвинувальному висновку і в мотивувальній частині вироку.

У разі конкуренції пом'якшуючих і ще більш пом'якшуючих відповідальність обставин перевагу (пріоритет) мають більш пом'якшуючі відповідальність обставини [8, с. 71].

У разі конкуренції обтяжуючих та пом'якшуючих відповідальність обставин діяння кваліфікується за нормою, що передбачає пом'якшуючі обставини, які мають перевагу над обставинами, що обтяжують відповідальність.

Можна дійти висновку, що під корисливими злочинами проти власності із застосуванням насильства розуміються протиправні, суспільно небезпечні дії, спрямовані на заволодіння чужим майном, вчинені з корисливою метою, способом вчинення яких є застосування фізичного або психічного насильства.

З урахуванням способу вчинення, а також мотиву і мети всі злочини проти власності традиційно розподіляються на групи [11, с. 505]:

1. Розкрадання чужого майна (грошей, цінностей). Такими є: крадіжки (ст. 185 КК), грабежі (ст. 186 КК), шахрайство (ст. 190 КК), вимагання (ст. 189 КК), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК), викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст. 188-1 КК). Суб'єктивна сторона злочинів зазначеної групи (викрадення, привласнення, розтрата, вимагання майна, заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовою особою своїм службовим становищем) характеризується прямим умислом і корисливою метою. Особливістю суб'єктивної сторони шахрайства є те, що шахрай усвідомлює уявну добровільність потерпілого щодо передачі йому майна чи права на нього і бажає скористатися цим для одержання чужого майна чи права на нього. Ці злочини є найбільш небезпечними, оскільки вони полягають у протиправному безоплатному вилученні чужого майна й оберненні на користь винної особи або інших осіб, що завдає шкоди власникові чи іншому володільцеві цього майна.

2. Спричинення власникові майнової шкоди. Це також корисливі посягання на власність, але вони не мають ознак розкрадання: спричинення майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК), привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося в неї (ст. 193 КК). Тут суб'єктивна сто-

рона злочинів другої групи (заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, привласнення особою знайденого чужого майна, що випадково опинилося в неї, придбання, отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом) також характеризується прямим умислом і, як правило, корисливим мотивом. Корисливий мотив під час скоєння цих злочинів полягає у прагненні винного обернути чуже чи нічийне майно на свою чи іншої особи користь або отримати майнову вигоду без обернення чужого майна на свою користь. У результаті протиправного вилучення чи заволодіння чужим майном або обернення на свою користь нічийного майна винний або інші особи одержують фактичну можливість володіти, користуватися чи розпоряджатися таким майном як власним, а власник цього майна такої можливості позбавляється.

3. Некорисливі посягання на власність. До них належать умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК), погроза знищення майна (ст. 195 КК), необережне знищення чи ушкодження майна (ст. 196 КК), порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК), придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 198 КК). Злочини, які становлять зазначену групу, з суб'єктивної сторони характеризуються умисною (умисне знищення або пошкодження майна, погроза знищення майна) або необережною (необережне знищення або пошкодження майна, порушення обов'язків щодо охорони майна) формами вини.

Отже, характеризуючи особливості кримінально-правового змісту насильства у злочинах проти власності, можемо зазначити, що велику складність викликає кваліфікація корисливих посягань на власність із застосуванням насильства у разі конкуренції кримінально-правових норм. Загальне правило кваліфікації у конкуренції загальної і спеціальної норм встановлює: у разі конкуренції загальної і спеціальної норм пріоритет щодо остаточної кваліфікації має спеціальна норма, тобто той юридичний склад злочину, який визначає суспільно небезпечну поведінку більш конкретно.

Список літератури:

1. Загальний рівень злочинності в Україні знизився на вісім відсотків. *Сайт МВС*. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/16243_U_2018_roci_zagalniy_riven_zlochinnosti_v_Ukraini_znizivsya_na_visim_vidsotkiv_FOTO.htm.
2. Малков В.П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. Казань : Издательство Казанского университета, 1982. 174 с.
3. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / за ред. проф.: М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер. 2005. 480 с.

4. Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України: Частина загальна : курс лекцій. Київ : Атіка. 2001. 432 с.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред.: С.С. Яценко. 4-те вид., переробл. та доповн. Київ : А.С.К., 2005. 848 с.
6. Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. Харків : Одиссей. 2000. 448 с.
7. Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм : монографія. Київ : Атіка 2003. 224 с.
8. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ (УК РФ) (с изменениями и дополнениями). URL: <http://www.interlaw.ru/law/docs/10008000-003.htm>.
9. Семернева Н.К., Новоселов Г.П., Николаева З.А. Множественность преступлений: квалификация и назначение наказания : учебное пособие. Свердловск : Свердловский юридический институт, 1990. 82 с.
10. Панов Н.И. Квалификация насильственных преступлений. Харьков, Юридический ин-т, 1986. 54 с.
11. Профілактика злочинів : підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Джужі. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

Sobko G.M. RIVALRY CRIMINAL LAW IN THE CLASSIFICATION OF MATERIAL POSSESSION WITH THE USE OF VIOLENCE

Among the negative phenomena in the field of protection of the constitutional rights and freedoms of Ukrainian citizens are the recent attention to the problem of securing personal integrity and creating proper, and most importantly, safe living conditions for people. Of particular concern is not only the fact that in Ukraine for quite a long time there has been a steady tendency for the existence of a rather high level of aggressive selfish and violent crime, which include extremely dangerous forms of criminal encroachments on the property and the owner, but also increased the time of committing other crimes, their integration within the framework of a comprehensive systemic criminal activity.

In the process of application of criminal law (in the qualification of crimes, the imposition of punishment, the release from criminal responsibility, the release from punishment), law enforcement agencies often have to overcome the so-called rivalry of criminal laws. A proper understanding of rivalry and knowledge of the rules for overcoming it are essential to the principle of lawfulness in criminal law, as they avoid investigative and judicial errors.

The current criminal law does not contain the concept of “rivalry” of criminal law. The very concept of rivalry of norms in the doctrine of criminal law and in the general theory of law has not yet been unequivocally defined. Sometimes the rivalry of rules of law (laws) is understood as a “conflict of laws”.

The general theory of law and the individual branches of science distinguish a special kind of rules, called conflict of laws, which is understood to mean the rules governing the rules of choice of law.

The general rule of qualification in the rivalry of general and special norms establishes: in the rivalry of general and special norm, priority is given to the final qualification, that is, the legal composition of the crime, which defines socially dangerous behavior more specifically.

Key words: criminal law, rivalry, conflict, qualification, violence, mental abuse.